

ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบทฉันทลักษณ์
ในลิลิตพระลอโดยประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการ
Appellations of Phra Lor within the Prosodic Context of Lilit Phra Lor,
through the Application of the Yonisomanasikara Principle

¹ชญาณนท์ ชมดี, ²วรวรรธน์ ศรียาภัย และ ³นลินภัทร์ เมฆเกรียงไกร
¹Chayanon Chomdee, ²Warawat Sriyabhaya and ³Nalinpat Mekkriengkrai

¹สถาบันวิจัย พัฒนา และสาธิตการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ประเทศไทย

²³คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา, ประเทศไทย

¹Educational Research Development and Demonstration Institute, Srinakharinwirot University, Thailand

²³School of Liberal Arts, University of Phayao, Thailand

¹Corresponding Author's E-mail: chayanon.swu@gmail.com

¹Tel. 082-513-6595

Received November 28, 2025; Revised December 15, 2025; Accepted December 23, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบทฉันทลักษณ์ในลิลิตพระลอโดยประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการใน 3 ประเด็น คือ 1) รูปภาพของถ้อยคำ 2) ถ้อยคำภาษาตามบริบทของฉันทลักษณ์ และ 3) ขอบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ข้อมูลที่ใช้คือถ้อยคำแทนพระลอจำนวน 172 หน่วย การวิเคราะห์ข้อมูลจะยึดหลักโยนิโสมนสิการเป็นฐานคิด แล้วพิจารณาสืบสาวไปหาเหตุและปัจจัยอันเป็นปรากฏการณ์ของข้อมูล ภายใต้หลักการของลักษณะรูปภาพ ฉันทลักษณ์ และขอบวรรณศิลป์

ผลการวิจัยพบว่า 1) รูปภาพของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ ประกอบด้วยโครงสร้างและหน้าที่ในด้านโครงสร้างของคำ พบคำพยางค์เดี่ยว คำสองพยางค์ และคำหลายพยางค์ ด้านโครงสร้างของถ้อยคำ มีทั้งถ้อยคำหลัก และถ้อยคำหลักกับถ้อยคำขยาย ด้านหน้าที่ของคำและถ้อยคำ ทำหน้าที่เป็นบุรุษสรรพนาม และหน่วยทำหน้าที่แทนสรรพนาม ที่เป็นหน่วยเรียกชื่อเฉพาะ หน่วยเรียกญาติ หน่วยเรียกตำแหน่ง และหน่วยเรียกฉายานาม 2) ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์ กวีสรรค์คำแทนพระลอที่เลื่อนไหลไปตามบริบทของฉันทลักษณ์ 4 ลักษณะ คือ จำนวนคำ คำเอก คำโท และสัมผัสบังคับ และ 3) ขอบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ พบ 6 ลักษณะ ได้แก่ สัมผัสสระ สัมผัสอักษร เสียงวรรณยุกต์ การซ้ำคำ การลากคำ และความเปรียบ ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ สะท้อนให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีในการสรรค์คำแทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์อย่างมีวรรณศิลป์ ทำให้เกิดความงดงามทั้งคำและความหมายเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่สร้างคุณค่าให้แก่วรรณคดีเอกเรื่องลิลิตพระลอ

คำสำคัญ: ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ; ลิลิตพระลอ; โยนิโสมนสิการ

Abstract

The purpose of this research article was: to investigate the appellations of Phra Lor within the prosodic context of Lilit Phra Lor, through the application of the Yonisomanasikara

principle in three dimensions: 1) the linguistic forms of the appellations; 2) the appellations in relation to prosodic context; and 3) the literary conventions governing such expressions. The study adopted a qualitative research methodology, and the data consist of 172 units of appellations referring to Phra Lor. In the data analysis, the Yonisomanasikara principle served as the conceptual framework, guiding an investigation into the causes and conditions manifested in the data under the principles of linguistic forms, prosody, and literary conventions.

The research revealed that: 1) the linguistic forms of the poetic appellations for Phra Lor, both structural and functional dimensions were identified. Structurally, the words consist of monosyllabic, disyllabic, and polysyllabic forms, while the expressions appeared either as core units or as core units accompanied by modifiers. Functionally, the words and expressions served as personal pronouns and pronominal substitutes, including proper names, kinship terms, titles, and epithets. 2) Regarding the prosodic context, the poet created appellations for Phra Lor that flowed in harmony with four prosodic constraints: word count, the placement of ek syllables, the placement of tho syllables, and obligatory rhyme. And 3) With respect to literary conventions, six features were identified: vowel rhyme, consonant alliteration, tonal patterns, reduplication, lexical variation, and figurative comparison. The poetic appellations for Phra Lor within these prosodic contexts reflected the poet's exceptional ingenuity in crafting aesthetically refined expressions that conformed to prosodic constraints while enhancing both linguistic beauty and meaning, constituting a significant factor that contributed to the literary value of Lilit Phra Lor as a canonical masterpiece of Thai literature.

Keywords: Appellations of Phra Lor; Lilit Phra Lor; Yonisomanasikara

บทนำ

ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิต เป็นการผสมผสานของร้อยและโคลง ได้รับการยกย่องเป็นวรรณกรรมที่แต่งดีด้วยความงามของคำและความ จนได้รับการยกย่องให้เป็นยอดของวรรณคดีประเภทลิลิตในช่วงปี พ.ศ.2457 รื่นฤทัย สัจพันธุ์ (2553) อธิบายว่า วรรณคดีสโมสรไม่ได้ระบุแจกแจงว่าเป็นหนังสือที่แต่งดีด้วยเหตุประการใดบ้าง เพียงระบุว่าเป็นหนังสือที่แต่งดี ทั้งนี้อาจอธิบายลักษณะของการเป็นหนังสือที่แต่งดีได้ตามเกณฑ์การพิจารณาของวรรณคดีสโมสร คือ เป็นหนังสือดี มีการใช้คำพูดที่ดี ไม่ชักจูงความคิดผู้อ่านไปในทางที่ไม่เป็นแก่นสาร ไม่ชวนให้คิดวุ่นวายทางการเมือง เป็นหนังสือที่แต่งดีใช้ภาษาไทยดี ถูกต้องตามแบบโบราณ ไม่ใช้ภาษาต่างประเทศ หากเป็นหนังสือแปลต้องระบุภาษาและผู้แต่งเดิม

วรรณกรรมเรื่องลิลิตพระลอ มีคุณลักษณะที่ตรงตามเกณฑ์ของวรรณคดีสโมสร โดยเฉพาะในด้านการประพันธ์และการใช้ภาษาที่แม้ว่าจะไม่ทราบนามผู้แต่งอย่างแน่ชัด แต่จากบทประพันธ์ได้สะท้อนให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านภาษาและมีชั้นเชิงในการประพันธ์ ทำให้เป็นวรรณกรรมที่มีความโดดเด่นทางด้านวรรณศิลป์ที่ถือว่าเป็นบทครู และใช้เป็นแม่แบบในการผลิตงานวรรณกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลิลิตพระลอจึงมีคุณค่าและความดีเด่นในหลากหลายมิติทั้งด้านวรรณศิลป์และเนื้อหา คุณค่าเหล่านี้สะท้อนผ่านเรื่องราวของตัวละคร “พระลอ” ผู้เป็นตัวละครหลักที่นำพาไปสู่เรื่องราวผูกโยงกับตัวละครอื่นๆ และมีบทบาทสำคัญตลอดทั้งเรื่อง ดังนั้นพระลอจึงถูกกล่าวถึงในเนื้อความตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ทำให้ปรากฏคำแทน “พระลอ” อยู่อย่างหลากหลายภายใต้เงื่อนไขทางฉันทลักษณ์ โดยเฉพาะตำแหน่งคำบังคับ คำเอก และคำโท

นอกจากถูกต้องตามแบบแผนแล้วยังคงคำนึงถึงความงามของขนบทางวรรณศิลป์ ประกอบกับการที่ฉันทลักษณ์ประเภทโคลงเป็นฉันทลักษณ์ที่จำนวนคำในขณะมีอยู่อย่างจำกัด กวีจึงต้องเลือกใช้คำน้อยแต่สื่อความได้เป็นอย่างดี ถ้อยคำซึ่งผ่านกระบวนการคิดและชั้นเชิงในการประพันธ์คำแทนพระลอของกวี จึงสามารถเรียกได้ว่า “ถ้อยคำภาษาสรรค” กล่าวคือ ภาษาที่กวีเลือกสรรทางเสียงและความหมายนำมาใช้ให้สอดคล้องไปกับฉันทลักษณ์หรืออาจประดิษฐ์สรรคคำใหม่ขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ บนเงื่อนไขทางฉันทลักษณ์ผสมกับวรรณศิลป์ที่ยังคงสื่อความหมายแทนพระลออย่างสอดคล้องกับบริบทของเนื้อหาในบทประพันธ์ เพื่อความสมบูรณ์ของผลการวิจัย ผู้วิจัยได้ประยุกต์วิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการที่ประมวลโดย สุนน อมรวิวัฒน์ (2530) สรุปได้ว่าเป็น การทำในใจโดยแยบคายหรือหลักการคิดอย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ อาทิ 1) วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ คือ การคิดจำแนก แจกแจง แยกแยะอย่างมีหลักเกณฑ์ หรือเรียกว่า “วิธีคิดแบบวิเคราะห์” 2) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ วิธีคิดค้นหาสาเหตุ และปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์และส่งผลสืบทอดกันมา ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทน “พระลอ” ตามบริบทฉันทลักษณ์ในลิลิตพระลอ โดยประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการ เป็นการคิดอย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ ด้วยวิธีคิดแบบแยกส่วนในด้านรูปภาษาของถ้อยคำ ถ้อยคำตามบริบทของฉันทลักษณ์ และขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำ จะเป็นการชี้ให้เห็นถึงมรรควิธีใหม่ในการวิเคราะห์ตัวบทวรรณคดีเอกเรื่องนี้ ที่มีการศึกษาหลากหลายประเด็นมาก่อนหน้านี้ เมื่อใช้มรรควิธีใหม่คือหลักโยนิโสมนสิการผสมหลักการทางวรรณคดี ทั้งลักษณะรูปภาษา ฉันทลักษณ์ และขนบวรรณศิลป์ ก็จะได้ชุดความรู้ที่แสดงลักษณะของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่สะท้อนชั้นเชิงในการประพันธ์และการสรรคคำของกวี อันจะเป็นแนวทางในการศึกษาภาษาวรรณศิลป์หรือภาษาทวิในการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม ทั้งยังเป็นแนวทางในการคิดสืบสรรคคำและถ้อยคำภาษาทวิในการแต่งบทกวีหรือบทร้อยกรอง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสังเคราะห์ถ้อยคำภาษาสรรคที่ใช้แทนตัวละครพระลอจากวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอโดยประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการ

โดยมีแนวทางการสังเคราะห์ใน 3 ประเด็น คือ 1) รูปภาษาของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ 2) ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์ และ 3) ขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการวิเคราะห์วิจารณ์เอกสารหรือตัวบท แล้วนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ มีระเบียบวิธีการวิจัยดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลเกี่ยวข้องกับการวิจัย ประกอบด้วยข้อมูลตัวบท และข้อมูลแนวคิดทฤษฎี ดังนี้

ข้อมูลตัวบท การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้การวิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ดังนี้

1) ตัวบทวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ตีพิมพ์ปี พ.ศ.2523 โดยโรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว

2) ข้อมูลถ้อยคำภาษาสรรคแทนตัวละครพระลอที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ ซึ่งปรากฏอยู่ในบริบททางฉันทลักษณ์ ร่าย และโคลง ทั้งโคลงสอง โคลงสามและโคลงสี่ จำนวน 473 คำ โดยคัดเลือกและพิจารณาไม่นับคำซ้ำรวมข้อมูลถ้อยคำภาษาสรรคแทนตัวละครพระลอที่นำมาศึกษาทั้งหมด 172 คำ

ข้อมูลแนวคิด การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิด 4 แนวคิดเพื่อการสังเคราะห์ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ คือ แนวคิดโยนิโสมนสิการ แนวคิดลักษณะรูปภาษา แนวคิดฉันทลักษณ์ และแนวคิดขนบทางวรรณศิลป์ และ ดังนี้

1) โยนิโสมนสิการ ประยุกต์วิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการที่ประมวลโดย สุนน อมรวิวัฒน์ (2530) สรุปได้ว่า คือ การทำในใจโดยแยบคายหรือหลักการคิดอย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ เป็นวิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบ คือ การคิดจำแนก แจกแจง แยกแยงอย่างมีหลักเกณฑ์ เรียกว่า “วิธีคิดแบบวิเคราะห์” วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ วิธีคิดค้นหาสาเหตุ และปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์และส่งผลสืบทอดกันมา ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวทางศึกษาถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ

2) ลักษณะรูปภาษา ประยุกต์ใช้แนวคิดของวรวรรณ ศรียาภัย (2552, 2553) เกี่ยวกับรูปภาษาที่ใช้อ้างอิงตัวแสดงบทบาทในวรรณคดีร้อยกรอง ประกอบด้วย หน่วยสรพนาม และหน่วยทำหน้าที่สรพนาม

3) ฉันทลักษณ์ ประยุกต์ใช้แนวคิดของเศรษฐ พลอินทร์ (2524), วราภรณ์ บำรุงกุล (2537), มะเนาะ ยูเด็นและวันเนาว์ ยูเด็น (2548) โดยสรุปคือ ลักษณะของคำประพันธ์ที่ดีจะต้องประกอบด้วย 3 ประการ ได้แก่ ข้อความดี สัมผัสดี และถูกต้องตามลักษณะบังคับ โดยผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาฉันทลักษณ์ออกเป็น จำนวนคำและประเภทของคำประพันธ์ โดยนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการสังเคราะห์ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบททางฉันทลักษณ์ 4 ประเด็น คือ จำนวนคำ คำเอก คำโท และคำสัมผัสบังคับ

4) ขนบวรรณศิลป์ ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิดของธเนศ เวศร์ภาดา (2549) และสุภาพรณ จารุเทวินทร์ (2520) สรุปได้ว่า ภาษาวรรณคดีไม่เหมือนกับภาษาทั่วไป มีการแต่งประดับถ้อยคำให้บรรเจิดเพริศพิริ้ง มีการสรรคำเพื่อกระพืออารมณ์ซึ่งต้องอาศัยความรู้เชิงขนบการประพันธ์ เพราะวรรณคดีใช้ภาษาเป็นวัสดุปรุงแต่งกวีจึงต้องเรียนรู้ธรรมชาติของภาษาอย่างถ่องแท้ เพื่อเลือกใช้เสียง คำ โวหาร ภาพจน์ มาประพันธ์ให้เกิดความแจ่มชัดด้านจินตภาพ และความประณีต ความไพเราะรวมทั้งความซับซ้อนในการส่งสารทางอารมณ์และความนึกคิด โดยผู้วิจัยได้นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการสังเคราะห์ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอทั้งหมด 172 หน่วย มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาขนบทางวรรณศิลป์ 6 ประเด็น คือ สัมผัสสระ สัมผัสอักษร เสียงวรรณยุกต์ การซ้ำคำ การหลกคำ และความเปรียบ

2. เก็บข้อมูล หลังจากอ่านตัวบทวรรณกรรมลิลิตพระลอ โดยกระบวนการการอ่านคร่าว ๆ อ่านเก็บความคิดและอ่านละเอียดแล้วจึงเก็บข้อมูลด้วยการบันทึกรายละเอียดคำเรียกแทนพระลอ ซึ่งมีองค์ประกอบ 9 ส่วน ประกอบด้วย 1) คำแทนพระลอ 2) เลขที่บท 3) จำนวนพยางค์ 4) ฉันทลักษณ์ 5) บุรุษสรพนาม 6) ลีลาวรรณคดี 7) ลักษณะเนื้อหา 8) ผู้พูด และ 9) เงื่อนไขเฉพาะ ลงในแบบบันทึกข้อมูล

3. วิเคราะห์ข้อมูล ดำเนินการ 2 ขั้นตอน คือ จัดระบบข้อมูล และตีความและสังเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

จัดระบบข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่เก็บบันทึกไว้แล้วมาจัดระบบ

ตีความและสังเคราะห์ข้อมูล เมื่อได้ชุดข้อมูลถ้อยคำเรียกแทนพระลอแล้ว ผู้วิจัยตีความข้อมูลและสังเคราะห์ข้อมูล ด้านการตีความข้อมูล จะพิจารณาคำเรียกแทนพระลอที่มีความหมายสื่อถึงพระลอในบทประพันธ์จากวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ โดยประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการ ส่วนการสังเคราะห์ข้อมูล คือ การนำข้อมูลที่ตีความไว้แล้ว มาจัดกลุ่มเข้าด้วยกันตามลักษณะของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ ได้แก่ รูปภาษาของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์ และขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ

4. สรุปผลและนำเสนอผลการวิจัย เมื่อได้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยจึงทำการสรุปผลและอภิปรายผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัย

การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอผู้ศึกษาพบคำเรียกแทนพระลอที่กวีใช้ภายในเรื่องจำนวนทั้งสิ้น 473 คำ และหากพิจารณาคำซ้ำจะปรากฏถ้อยคำภาษาสรรคจำนวน 172 คำ โดยประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการในการศึกษาซึ่งผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) รูปภาษาของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ 2) ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์ และ 3) ขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ เพื่อให้เห็นถึงลักษณะของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่กวีได้สรรคขึ้นและใช้ในการประพันธ์วรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ รายละเอียดดังนี้

1. รูปภาษาของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

การศึกษารูปภาษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ ผลการวิจัยเป็นไปตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 โดยสามารถจำแนกการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) โครงสร้างของคำและถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ และ 2) หน้าที่ของคำและถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ รายละเอียดดังนี้

1.1 โครงสร้างของคำและถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

1.1.1 โครงสร้างของคำ เมื่อพยางค์ที่เปล่งออกมามีความหมายก็จะกลายเป็นคำ บางคำมีพยางค์เดียว บางคำก็มีสองพยางค์ขึ้นไป (วรวรรณ ศรียาภัย, 2563) จากการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ จำนวน 172 คำโดยไม่นับคำซ้ำ พบว่ามีโครงสร้างของคำแบ่งออกได้ 3 ลักษณะ คือ คำพยางค์เดียว จำนวน 29 คำ คำสองพยางค์ จำนวน 49 คำ และคำหลายพยางค์ จำนวน 94 คำ ดังตารางตัวอย่างคำ

ตารางที่ 1 ตารางแสดงโครงสร้างของคำในการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

คำพยางค์เดียว	คำสองพยางค์	คำหลายพยางค์
พ่อ, ราช, ท้าว, ไท้, ท่าน, พี่, ภู, เรียม, ข้า, ลูก, ธ, ขุน, เจ้า	พระลอ, พระบาท, ท้าวไท้, ภูธร, พระราช, ภูเบศ, จอมราช, ลอราช, เจ้าหล้า, พระทอง, ลูกไท้, ลูกแก้ว, ลูกไท้, ข้าพระ	เอารสราชโปดก, พระลอติดกล่อมฟ้า บพิตรเจ้าช้าง, ลอบพิตรเจ้าหล้า, พระมิ่งแม่, ท่านผู้มีบุญ, สุริเยศท้าว, พระลอเลื่องดิลกโลกเรื่องยศโยค, พระภูธรอยู่เกล้าลอราช

จากตารางตัวอย่างคำข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากวีได้สรรคคำเพื่อใช้แทนพระลอในบริบท โดยพิจารณาตามโครงสร้างคำที่ปรากฏจะเห็นถึงความหลากหลายของถ้อยคำ ทั้งที่เป็นคำพยางค์เดียว คำสองพยางค์ และคำหลายพยางค์ ทำให้สามารถเลือกใช้คำแทนพระลอได้อย่างหลากหลายและเหมาะสมกับบริบทที่แตกต่างกันทั้งทางด้านฉันทลักษณ์และเนื้อความ อีกทั้งการที่พบคำหลายพยางค์จำนวนมากที่สุดยังแสดงให้เห็นอัจฉริยภาพและความตั้งใจของกวีในการประดิษฐ์สร้างถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอให้เกิดขึ้นอย่างเด่นชัด

1.1.2 โครงสร้างของถ้อยคำแทนพระลอ หมายถึง ถ้อยคำแทนพระลอในบทประพันธ์ซึ่งอาจปรากฏเพียงเฉพาะถ้อยคำหลัก หรือปรากฏถ้อยคำหลักร่วมกับถ้อยคำขยายที่ให้รายละเอียดของพระลอในด้านใดด้านหนึ่งได้อย่างลึกซึ้งชัดเจนยิ่งขึ้น โดยจากการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มถ้อยคำหลัก คือ ถ้อยคำหลักที่ไม่มีโครงสร้างซับซ้อนหรือถ้อยคำที่ไม่มีถ้อยคำมาขยายเพิ่มเติม และ 2) ถ้อยคำหลักและถ้อยคำขยาย ดังโครงสร้างตามตาราง

ตารางที่ 2 ตารางแสดงโครงสร้างของถ้อยคำหลักและถ้อยคำขยายของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

ถ้อยคำแทนพระลอ	ถ้อยคำหลัก	ถ้อยคำขยาย
พระลอติดกกกลมฟ้า, อิราษผู้มีบุญ, บพิตรเจ้าช้าง, ลอบพิตรเจ้าหล้า, สมเด็จพระปิ่นภูมิศวรรราช, พระลอราชเจ้าช้าง	พระลอ, อิราษ, บพิตร, ลอบพิตร, สมเด็จพระปิ่นภูมิ, พระลอราช	ติดกกกลมฟ้า, ผู้มีบุญ, เจ้าช้าง, เจ้าหล้า, ศวรรราช, เจ้าช้าง

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างของถ้อยคำที่กวีได้สรรค์คำขึ้นเป็นถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอในบทประพันธ์ โดยมีทั้งที่เป็นถ้อยคำหลัก และถ้อยคำหลักประกอบกับถ้อยคำขยายให้รายละเอียดคุณลักษณะเด่นของพระลอในด้านใดด้านหนึ่ง เช่น “อิราษผู้มีบุญ” ที่ประกอบด้วยคำหลัก คือ “อิราษ” หมายถึง กษัตริย์ ประกอบกับถ้อยคำขยาย คือ “ผู้มีบุญ” จึงเกิดเป็นถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่ช่วยเสริมภาพลักษณ์ของพระลอที่เหนือกว่าบุรุษทั่วไป

จากการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอด้านโครงสร้างของคำและถ้อยคำภาษาสรรคสะท้อนถึงความพยายามในการหลากคำแทนพระลอของกวี ซึ่งปรากฏทั้งคำพยางค์เดียว คำสองพยางค์ และคำหลายพยางค์ เพื่อใช้ในการประพันธ์ และการประดิษฐ์สรรค์คำเหล่านี้ด้วยถ้อยคำหลักประกอบถ้อยคำขยายที่นอกจากจะเป็นการเพิ่มพูนคำแทนพระลอเพื่อกวีได้เลือกใช้ในตำแหน่งต่าง ๆ ตามเงื่อนไขทางฉันทลักษณ์แล้ว ถ้อยคำเหล่านั้นยังช่วยให้รายละเอียดคุณลักษณะของพระลอที่สอดคล้องกับบริบทเนื้อความในบทประพันธ์ได้เป็นอย่างดี

1.2 หน้าที่ของคำและถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ ด้านลักษณะรูปร่างของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ นอกจากจะทำให้เห็นโครงสร้างของคำและถ้อยคำที่กวีมีการประดิษฐ์สร้างขึ้นอย่างหลากหลายแล้วยังพบว่าถ้อยคำต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีหน้าที่ในการเป็นสรพนามแทนพระลอในบทประพันธ์ โดยพบ 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) หน่วยบุรุษสรพนาม และ 2) หน่วยทำหน้าที่สรพนาม มีรายละเอียดดังนี้

1.2.1 หน่วยบุรุษสรพนาม คือ หน่วยภาษาที่ใช้แทนคำนามในการสนทนากับบุคคลหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องในการสนทนา (นวรรณ พันธ์เมธา, 2549) โดยจากการพิจารณาถ้อยคำภาษาสรรค พบว่าบุรุษสรพนามแทนพระลอที่พบสามารถจำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ สรพนามบุรุษที่ 1 ใช้แทนตัวผู้พูด สรพนามบุรุษที่ 2 ใช้แทนตัวผู้ฟัง และสรพนามบุรุษที่ 3 ใช้แทนตัวผู้ที่ถูกกล่าวถึง รายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 3 ตารางแสดงหน้าที่ของคำหน่วยบุรุษสรพนาม

สรพนามบุรุษที่ 1	สรพนามบุรุษที่ 2	สรพนามบุรุษที่ 3
กู, พระ, ข้า, ข้าพระ, เรียม	พระ, พระองค์, เจ้า, ท้าว, ท่าน	พระ, พระองค์, ธ, ท่าน, ท้าว

1) สรพนามบุรุษที่ 1 พบว่ากวีใช้ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลออยู่จำนวนไม่มาก เช่น กู, ข้า, ข้าพระ, เรียม ฯลฯ ดังตัวอย่างบทประพันธ์ในตอนที่พระลอจะลาจากนางลักษณวดีไปหาพระเพื่อน พระแพง และสัญญาว่าจะกลับมา ความว่า

เรียนจะลีลาศเต้า
ไปเข้าคีนสม

อยู่แม่อยู่อย่าเศร้า
แม่แล

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 56)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่กวีใช้ มีรูปภาษาลักษณะสรพนามบุรุษที่ 1 ในคำว่า “เรียน” ที่ใช้อ้างถึงพระลอผู้เป็นผู้พูด

2) สรพนามบุรุษที่ 2 พบว่ากวีใช้ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอในลักษณะรูปภาษาสรพนามบุรุษที่ 2 เช่น เจ้า ดังตัวอย่างบทประพันธ์ในตอนพระนางบุญเหลือทอดทานเมื่อรู้ว่าพระลอจะจากไปยังเมืองสรอง ความว่า

เจ้าไปแล้วเจ้าจัก
เนื้อสู่เสื่อฤเสื่อ
ฟังคำพ่อคิดเหลือ
คิดบ่ได้ลั่นได้

คีนเมื่อลูกเอย
จักไว้
เหลือที่ คินนา
แต่ร้อนฤเสบย

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 47)

กวีมีการใช้รูปภาษาสรพนามบุรุษที่ 2 ในคำว่า “เจ้า” ที่ใช้อ้างถึงพระลอ โดยสอดคล้องกับบริบทของผู้พูดและสถานการณ์ ซึ่งแม้ว่าพระลอมียศตำแหน่งเป็นกษัตริย์ แต่พระนางบุญเหลือมีศักดิ์เป็นแม่ จึงสามารถใช้คำสามัญกับพระลอได้ ทั้งยังเหมาะแก่บริบทที่แสดงให้เห็นความรักความผูกพันระหว่างแม่และลูกได้เป็นอย่างดี

3) สรพนามบุรุษที่ 3 พบว่ากวีใช้ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอในลักษณะรูปภาษาสรพนามบุรุษที่ 3 เช่น “ท่าน”, “ธ” ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่บรรยายถึงพระลอที่รำพึงถึงพระเพื่อนพระแพง ความว่า

ท้าว ธ จำนองโคลงอ้าง โคลงบทิตรเจ้าช้าง
ขึ้นแท่ใดเทียม

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 12)

จากความข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้คำว่า “ธ” ที่หมายถึง “ท่าน” ใช้แทนพระลอเพื่อบรรยายเหตุการณ์และเหมาะสมในการบรรยายลักษณะอาการหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระลอผู้ซึ่งมีศักดิ์เป็นกษัตริย์ การศึกษาหน้าที่ของคำและถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ ด้านรูปภาษาหน่วยบุรุษสรพนามทำให้เห็นว่ากวีมีการนำคำบุรุษสรพนามมาใช้ในการประพันธ์อย่างหลากหลายและเหมาะสมกับบริบทของเนื้อความรวมถึงสถานภาพของผู้ใช้

1.2.2 หน่วยทำหน้าที่สรพนาม คือ การใช้ภาษาอ้างถึงเป็นการแสดงความสัมพันธ์ทางความหมายของคำหรือวลี โดยใช้รูปภาษาหนึ่งอ้างถึงรูปภาษาหนึ่ง ซึ่งรูปภาษาที่ใช้อ้างถึงนั้นสามารถตีความหมายได้จากบริบททางภาษา โดยผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิดของ วรวรรธน์ ศรีภักย์ (2552) เกี่ยวกับรูปภาษาที่ใช้อ้างถึงตัวแสดงบทบาทในวรรณคดีร้อยกรอง ที่ได้กล่าวว่าในวรรณคดีไทยนอกจากจะใช้หน่วยบุรุษสรพนามแสดงการอ้างถึงตัวแสดงบทบาทแล้ว ยังพบว่ากวีทำหน้าที่แทนหน่วยนามแสดงการอ้างถึงตัวแสดงบทบาท เนื่องด้วยเงื่อนไขทางขนบของการแต่งคำประพันธ์ คือ การหลีกคำทำให้บทประพันธ์มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ การตีความหน่วยนามที่ทำหน้าที่เหมือนสรพนามในบริบทภาษาจากการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่พบในวรรณคดีลิลิตพระลอ ได้แก่ หน่วยเรียกตำแหน่ง หน่วยเรียกชื่อเฉพาะ หน่วยเรียกญาติ และหน่วยเรียกฉายานามที่ปรากฏทั้งในลักษณะนามวลีเดี่ยว นามวลีที่มีส่วนขยาย นามวลีที่มีคำนำหน้า และนามวลีที่มีคำนำหน้าและส่วนขยาย รายละเอียดดังนี้

1) หน่วยเรียกตำแหน่ง คือ คำที่ใช้เรียกชื่อตำแหน่งซึ่งได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการจากผู้ปกครองหรือผู้บริหารและใช้ชื่อตำแหน่งที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นสรพนามเรียกชื่อ พบจำนวน 74 คำ เช่น ราช, ไท้, ราม, เอรสราชโปดก, ไท้ธราชผู้มีคุณ, พระภูธรอยู่เกล้า, พระโอรสาสวัสดิ์เยาวราช ฯลฯ

2) หน่วยเรียกชื่อเฉพาะ คือ คำที่ใช้เรียกชื่อเฉพาะของตัวแสดงบทบาท โดยพบจำนวน 21 คำ เช่น ลอ, ลอราช, พระลอ, ลอบพิตรพระเจ้า, พระลอดิลก, พระเลื่องลอพระลอลือเลื่องดิลกโลกเรืองยศโยค

3) หน่วยเรียกญาติ คือ คำที่ใช้แทนชื่อบุคคลเพื่อแสดงความสัมพันธ์ฐานะ ญาติ เพื่อน พ้อง และบุคคลที่สนิทสนมคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี พบทั้งหมด 17 คำ เช่น ลูก, แม่, เขย, พ่อ, ลูกรักแก้วแม่, เขยขวัญ, พ่อสุดสวาทแก้วแม่, พระลูก, พระมิ่งแม่, พระลูกยอดดวงใจ, ฯลฯ

4) หน่วยเรียกฉายานาม คือ หน่วยนามวลีที่ใช้เรียกชื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคล โดยจะนำลักษณะเด่นอย่างใดอย่างหนึ่งของบุคคลนั้น เช่น ลักษณะทางกายภาพ, พฤติกรรม, เชื้อชาติ, ความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งที่ผู้พูดมีต่อบุคคลนั้นมากแล้วเพื่อแสดงความรู้สึก พบทั้งหมด 67 ถ้อยคำ โดยสามารถจำแนกเป็น 2 ลักษณะคือ หน่วยเรียกฉายานามเพื่อแสดงเกียรติยศ เช่น พระลอดิลกล้มฟ้า, บพิตรพระเจ้า, พระลอดิลก, บพิตรเจ้าช้าง และหน่วยเรียกฉายานามเพื่อแสดงความรักและคุณค่า เช่น ลูกแก้ว, ลูกแก้วกลอยใจ, พระมิ่งแม่, พ่อสุดสวาทแก้วแม่, พระลอลือเกล้า, พระทอง, เจ้าลอลักษณ์, พระลอลักษณ์ ฯลฯ

หน่วยทำหน้าที่สรพนามที่ปรากฏอยู่อย่างหลากหลายถ้อยคำเหล่านี้ทำให้เห็นถึงวิธีการสรรคคำพระลอจากนามวลีเดี่ยวมาประกอบขึ้นด้วย 3 ลักษณะ คือ นามวลีที่มีส่วนขยาย นามวลีที่มีคำนำหน้า นามวลีมีคำนำหน้าและหน่วยขยาย ทำให้เกิดเป็นถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอจำนวนมากที่รองรับในการนำไปใช้ประพันธ์ได้อย่างเหมาะสมกับสถานภาพและอารมณ์ความรู้สึกของพระลอและผู้อื่นที่มีต่อพระลอ ดังตัวอย่างนามวลีเรียกญาติในตอนที่พระลอขอพระนางบุญเหลือเพื่อที่จะไปยังพบกับพระเพื่อนพระแพงที่เมืองสอง ความว่า

ทุกขรับรู้ก็สำแสนเศร้า จักใคร่เต้าไปหา เยียวลูกลาแม่ณเกล้า
ขอบพิตรพระเจ้า ทานเอ็นดูลูกรา

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 32)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีมีการใช้หน่วยคำเรียกญาติแทนพระลอ ในคำว่า “ลูก” ซึ่งเป็นถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ ซึ่งกวีใช้ได้อย่างเหมาะสมกับบริบททางสถานภาพที่แม้ว่าพระลอจะเป็นกษัตริย์แต่ก็มีศักดิ์เป็นลูกของพระนางบุญเหลือ ดังนั้นการใช้คำดังกล่าวนอกจากจะสร้างความสมจริงให้แก่เนื้อความในบริบททางสถานภาพครอบครัวของพระลอแล้ว ยังแสดงความรักผูกพันของลูกและแม่ได้เป็นอย่างดี

นอกจากการใช้นามวลีเดี่ยวแทนตัวละครพระลอได้อย่างเหมาะสมกับบริบทแล้ว กวียังมีการสรรคคำเพิ่มด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น เช่น การนำหน่วยขยายมาใช้ประกอบกับหน่วยเรียกญาติเพื่อให้เกิดเป็นถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่หลากหลายมากขึ้น ดังตัวอย่างบทประพันธ์ในตอนที่พระนางบุญเหลืออวยพรแก่พระลอเมื่อต้องเดินทางไปยังเมืองสองเพื่อพบพระเพื่อนพระแพง ความว่า

เบื้องหน้าเทพยดศ จงปรากฏขอบแล้ว อย่าได้แคล้วรำพึง คำนึงอย่ารู้มลาย จงอย่าหายศพ่อ
ต่อม้วยฟ้าหล้าสวรรค์ กลับป่ประลัยอย่ารู้ราญ ภูบาลเจ้าจงจำ ตามคำแม่โอวาท พ่อสุดสวาทแก้วแม่เอย
จงสวัสดิ์แก่เจ้าเทอญ

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 54)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีได้นำหน่วยคำเรียกญาติเดี่ยวคำว่า “พ่อ” มาประกอบกับหน่วยขยายที่ว่า “สุดสวาทแก้วแม่เอย” ซึ่งเป็นคำที่นำเอาความรู้สึกรักและห่วงใยและมองเห็นลูกเป็นสิ่งสำคัญของชีวิตมาใช้ในการเรียกแทนพระลอ เพื่อเสริมสร้างให้เห็นถึงความผูกพันของแม่และลูกทำให้เห็นว่าพระลอเป็นผู้ที่มี

คุณค่าได้อย่างเด่นชัดขึ้น ทั้งนี้นอกจากกวีจะสรรคคำขึ้นเพื่อใช้เป็นคำแทนพระลอที่หลากหลายแล้ว ยังมุ่งหมายในการสรรคถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอเพื่อใช้ในลักษณะการใช้เชิงความหมายของเนื้อความและให้รายละเอียดพระลอในบริบทต่าง ๆ ทั้งเพื่อบอกลักษณะภายนอกของตัวละคร เพื่อแสดงสถานภาพของพระลอโดยเฉพาะความเป็นกษัตริย์ ได้เป็นอย่างดี เช่น ลูกไท้, ลูกญอร์, ท่านไท้, ลอราช และเพื่อแสดงความรักและคุณค่าของพระลอต่อผู้ใดผู้หนึ่ง เช่น ลูกรักแก้ว, พระมิ่งแม่, พระลูกยอดดวงใจ

อีกทั้งยังพบหน่วยทำหน้าที่แทนสรรพนามยังพบลักษณะหน่วยเรียกฉายานาม ทั้งหน่วยเรียกฉายานามเพื่อแสดงเกียรติยศ และหน่วยเรียกฉายานามเพื่อแสดงความรักและคุณค่า ดังตัวอย่างหน่วยเรียกฉายานามเพื่อแสดงเกียรติยศในการแสดงสถานภาพของกษัตริย์และเป็นบุคคลที่มีคุณค่าของพระลอ ดังตัวอย่างบทประพันธ์ตอนที่พระลอก้าวถึงความทุกข์ของตนเองกับพี่เลี้ยงขณะที่เดินทางไปยังเมืองสรองว่าหากตนกลับเมืองคนก็จะดูหมิ่นว่าเป็นกษัตริย์ผู้ซี้ซลาด ความว่า

จักไปจักเปลี่ยวข้าง	ทรชน
ครั้นจะคืนเฝ้ายคน	กล่าวร้าย
ว่าท้าวป็นสากล	ใจซลาด
พุนโทษทรยศห่วย	ว่าร้ายแห่งตาย

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 80)

จากบทประพันธ์ข้างต้นกวีได้ใช้หน่วยเรียกฉายานามเพื่อแสดงเกียรติยศในคำว่า “ท้าวป็นสากล” หมายถึงกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ซึ่งอยู่ในบริบทที่พระลอใช้แทนตนเอง การใช้ถ้อยคำดังกล่าวยังเป็นการสะท้อนทัศนคติของตัวละครอื่นที่มีต่อตัวพระลอในฐานะกษัตริย์อีกด้วย และช่วยเสริมเนื้อความในบทประพันธ์ที่ต้องการแสดงเหตุผลของพระลอในการต้องรักษาไว้ซึ่งเกียรติยศแห่งกษัตริย์ที่ทำให้ไม่สามารถกลับเมืองตนเองได้

การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอในด้านรูปภาษาทำให้เห็นถึงการสรรคคำของกวีที่มีขึ้นเพื่อใช้แทนพระลอโดยปรากฏทั้งคำพยางค์เดียว สองพยางค์ หลายพยางค์ โครงสร้างของคำและถ้อยคำ คำบุรุษสรรพนาม และหน่วยที่ทำหน้าที่สรรพนาม ประกอบขึ้นด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น การนำหน่วยคำขยายมาเพิ่มเติม ให้เกิดเป็นถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอขึ้นใช้เป็นจำนวนมากในบทประพันธ์ อีกทั้งถ้อยคำเหล่านั้นยังเป็นถ้อยคำที่มีนัยด้านความหมายช่วยให้ภาพรายละเอียดของพระลอที่เหมาะสมแก่บริบทของเนื้อหาทั้งเนื้อหาที่ต้องการแสดงเกียรติยศและภาพลักษณ์ของกษัตริย์ หรือความรักและคุณค่าของตัวละครให้ปรากฏได้เป็นอย่างดี

2. ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์

การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอตามบริบทของฉันทลักษณ์ ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 โดยวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอแต่งขึ้นด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิตซึ่งใช้ร่าย โคลงสอง โคลงสาม และโคลงสี่สลับกัน (เศรษฐ พลอินทร์, 2524) จากการศึกษาพบว่าผู้กวีได้ใช้ ถ้อยคำภาษาสรรคแทน “พระลอ” ตามบริบทของฉันทลักษณ์ที่จะต้องมีการคำนึงถึงจำนวนพยางค์คำ สัมผัสบังคับ โดยวรรณ บำรุงกุล (2537) ได้ให้คำอธิบายสัมผัสบังคับไว้ว่า “เป็นสัมผัสบังคับของฉันทลักษณ์ซึ่งกำหนดให้คำที่อยู่ต่างวรรคหรือต่างบท คล้องจองหรือรับส่งสัมผัสกัน และต้องสัมผัสสระเท่านั้น” นอกจากนี้ในด้านฉันทลักษณ์การประพันธ์กวียังมีการใช้ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ ในตำแหน่งคำบังคับคำเอก คำโท ซึ่งคำเอกในฉันทลักษณ์หมายถึง คำที่มีวรรณยุกต์เอกปรากฏอยู่ ส่วนคำโทก็หมายถึงคำที่มีวรรณยุกต์โทปรากฏอยู่ (มะเนาะ ยูเด็นและวันเนา ยูเด็น, 2548) จากการศึกษาพบว่ากวีได้มีการสรรคถ้อยคำแทนพระลอไปตามข้อกำหนดหรือเงื่อนไขทางฉันทลักษณ์ทั้งด้านจำนวนคำ คำเอก คำโท และคำสัมผัสบังคับ รายละเอียดดังนี้

2.1 จำนวนคำ ถือเป็นหนึ่งในการกำหนดทางฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ซึ่งแต่ละประเภทจะมีจำนวนคำในวรรคที่แตกต่างกัน จากการศึกษาพบว่า กวีได้มีการสรรคคำแทนพระลอไปตามข้อกำหนดจำนวนคำในวรรคทั้งคำประพันธ์ประเภทร่าย และคำประพันธ์ประเภทโคลง ดังตัวอย่างถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอที่ปรากฏในคำประพันธ์ประเภทร่ายซึ่งแบ่งเป็นคณะวรรคละ 5 คำ ความว่า

...ถ้วนทุกกรมมนตรี เฝ้าผู้มีเดียรดาช **พระลอราชเจ้าช้าง** จึงเอนโองการอ้าง ดังนี้เสนา...

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 11)

จากข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากวีมีการสรรคถ้อยคำแทนพระลอ โดยคำนึงถึงข้อกำหนดด้านจำนวนคำในวรรคของคำประพันธ์ประเภทร่าย ดังจะเห็นได้จากคำว่า “**พระลอราชเจ้าช้าง**” ที่กวีมีการสรรคคำใช้แทนพระลอ 5 คำ ได้ครบในวรรคของคำประพันธ์

นอกจากนี้กวียังสามารถสรรคคำแทนพระลอไปตามจำนวนคำคงเหลือในวรรคนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสมทั้งยังสื่อความได้สอดคล้องกับบริบทอีกด้วย ดังตัวอย่างบทประพันธ์ประเภทโคลงสี่ ความว่า

แขกเต้าเดินเต้าแขก	ขอรัก
เรียก พระผู้จอมจักร	ปิ่นเกล้า
ลัดวาส่งเสียงชัก	เชษฐราช แลพ่อ
คล้าคู่คลึงคล้าเคล้า	ค่อยเคล้าคลอสมร

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 89)

จากบทประพันธ์ในตอนที่พระลอรำพึงถึงนางพระเพื่อนพระแพง จะเห็นได้ว่ากวีสามารถสรรคถ้อยคำแทนพระลอไปตามข้อกำหนดด้านจำนวนคำภายในวรรคของฉันทลักษณ์โคลงสี่ ดังปรากฏในบทที่ 2 คำว่า “**พระผู้จอมจักร ปิ่นเกล้า**” โดยการสรรคถ้อยคำดังกล่าวเป็นไปตามเงื่อนไขที่วรรคหน้าเหลือจำนวนคำ 4 คำ และวรรคหลังกำหนดจำนวนคำอยู่ที่ 2 คำ หรือในบทที่ 3 ของวรรคหลังซึ่งเหลือจำนวนคำเพียง 1 คำกวีก็ได้สรรคคำว่า “**ราช**” มาใช้แทนพระลอได้อย่างสมบูรณ์ทั้งด้านจำนวนคำ เสียงและการสื่อความหมายได้สอดคล้องกับบริบท

2.2 คำเอก คำประพันธ์ประเภทโคลงจะมีการกำหนดคำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกหรือคำตายในแต่ละตำแหน่งของคำประพันธ์ถือเป็นหนึ่งในการกำหนดทางฉันทลักษณ์ของการแต่งคำประพันธ์โดยเฉพาะคำประพันธ์ประเภทโคลง การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอพบว่า กวีได้มีการสรรคคำแทนพระลอที่มีรูปวรรณยุกต์เอกหรือคำตายในตำแหน่งกำหนดคำเอกของคำประพันธ์โคลงทั้งโคลงสอง โคลงสาม และโคลงสี่ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับบริบทฉันทลักษณ์ ดังตัวอย่างบทประพันธ์

ฟังสารสองหนุ่มหน้า	จอมราช ครวญคิดอา
อะคร้าวหัวใจ	ท่านนา

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 11)

จากความข้างต้นกวีมีการสรรคคำแทนพระลอตามตำแหน่งบังคับคำเอกในคำประพันธ์ประเภทโคลงสองที่มีการกำหนดตำแหน่งคำเอกไว้คำที่ 3 วรรคที่ 2 ของบทที่ 1 ดังปรากฏคำว่า “**จอมราช**” และคำที่ 1 วรรคที่ 2 ของบทที่ 2 คำว่า “**ท่าน**” ซึ่งนอกจากจะเป็นตำแหน่งบังคับคำเอกแล้วยังเป็นคำประกอบกับคำสร้อยทำให้จำกัดเหลือเพียงคำหรือพยางค์เดียวเท่านั้น อย่างไรก็ตามกวีก็ได้สรรคคำแทนพระลอให้มีรูปเอกหรือคำตายไปตามตำแหน่งคำเอกตามฉันทลักษณ์โคลงสอง

2.3 คำโท คือ ข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์คำประพันธ์โดยเฉพาะโคลงที่กำหนดให้มีคำรูปโทในตำแหน่งต่าง ๆ ของบทประพันธ์ จากการศึกษาพบว่า กวีได้สรรคคำแทนพระลอที่มีรูปโทใช้ในตำแหน่งคำโท

ตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์โดยเฉพาะคำประพันธ์ประเภทโคลงทั้งโคลงสอง โคลงสามและโคลงสี่ ดังตัวอย่าง บทประพันธ์โคลงสี่ในตอนหนึ่งที่พระนางบุญเหลือขอพรต่อเทพให้คุ้มครองพระล่อที่จะเดินทางไปเมืองสรอง ความว่า

ขอฝากฝูงเทพไท้	ภูมินทร์
อากาศพญาสินธุ์	ปากกว้าง
อิศวรณรายณ์อินทร์	พรหมเมศ กิติ
ช่วยรักษาเจ้าช้าง	อย่าให้มีภัย

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 54)

กวีก็มีการสรรคคำแทนพระล่อใช้อย่างถูกต้องตามตำแหน่งบังคับคำโทในคำที่ 5 วรรคที่ 2 ของบาทที่ 1 ดังปรากฏคำว่า “เจ้าช้าง” ในขณะเดียวกันกวียังสรรคคำดังกล่าวขึ้นโดยคำนึงถึงการรับสัมผัสคำโทตามข้อกำหนดสัมผัสบังคับทางฉันทลักษณ์กับ “กว้าง” อีกด้วย

2.4 คำสัมผัสบังคับ การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระล่อพบว่า เมื่อคำแทนพระล่ออยู่ในตำแหน่งรับสัมผัสบังคับกวีก็สามารถที่จะสรรคคำแทนพระล่อให้สอดคล้องกับกับตำแหน่งสัมผัสบังคับและใช้คำแทนพระล่อในการรับสัมผัสตามฉันทลักษณ์คำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสมเช่นกัน ดังในตัวอย่างคำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพที่ปรากฏการสรรคคำแทนพระล่อในตำแหน่งรับสัมผัสบังคับเช่นกัน ความว่า

ออกท้าวอิราชาได้	แรงรมย์
นางพระยาพระสนม	ขึ้นหน้า
มนตรีไพร่เมืองชม	สดชื่น เสดยนา
ลอบพิตรเจ้าหล้า	สว่างคลุ้มหายมัว

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 33)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีมีการสรรคคำแทนพระล่อโดยคำนึงข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ในด้านสัมผัสบังคับ ดังจะเห็นได้จากคำว่า “ลอบพิตรเจ้าหล้า” ที่รับสัมผัสระหว่างคำว่า “หน้า-หล้า” นอกจากนี้คำแทนพระล่อดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่ากวีสรรคคำโดยคำนึงถึงจำนวนคำในวรรคและตำแหน่งของคำบังคับโทตามบริบททางฉันทลักษณ์อีกด้วย

การศึกษากล้วยคำภาษาสรรคแทนพระล่อตามบริบทของฉันทลักษณ์แสดงให้เห็นว่ากวีมิได้เพียงแค่สรรคถ้อยคำแทนพระล่อขึ้นเพียงแค่นี้ให้มีจำนวนคำที่หลากหลายเท่านั้น แต่เกิดจากการคำนึงถึงเหตุปัจจัยของเงื่อนไขต่าง ๆ ทางฉันทลักษณ์ของร้อย โคลงสอง โคลงสาม และโคลงสี่ ซึ่งการประดิษฐ์สรรคคำแทนพระล่อของกวีได้ผันไปตามสัมผัสบังคับ จำนวนของคำในคณะ รวมถึงตำแหน่งบังคับคำเอกและคำโทที่นำมาใช้ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมโดยไม่เสียความหมายในบริบทของบทประพันธ์อีกด้วย

3. ขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระล่อ

วรรณคดีเป็นงานเขียนซึ่งมีวัตถุประสงค์คือ ภาษา ในการสร้างสรรค์ โดยการเรียงร้อยภาษาเหล่านั้นเพื่อสร้างสรรค์งานเขียนที่มีวรรณศิลป์ขึ้น ดังที่ ธเนศ เศวตรภาดา (2549) ได้อธิบายถึงภาษาวรรณคดี สรุปได้ว่าภาษาวรรณคดีไม่เหมือนกับภาษาทั่วไป มีการแต่งประดับถ้อยคำให้บรรเจิดเพริศพรั่ง มีการสรรคคำเพื่อกระทออารมณ์ งานประพันธ์ที่มีความลึกซึ้งจำเป็นต้องอาศัยหลักเกณฑ์และความรู้ธิบายจึงจะซาบซึ้งในอรรถรส บางครั้งเราต้องมีความรู้เชิงขนบการประพันธ์หรือแนวคิดบางอย่างที่เคยดำรงอยู่ในโลกวรรณศิลป์ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระล่อจากการศึกษาพบว่า กวีมีการสรรคคำแทนพระล่อไปตามขนบทางวรรณศิลป์ สามารถจำแนกออกเป็น

6 ลักษณะ คือ 1) สัมผัสสระ 2) สัมผัสอักษร 3) เสียงวรรณยุกต์ 4) การซ้ำคำ 5) การหลากคำ 6) ความเปรียบ
รายละเอียดดังนี้

3.1 สัมผัสสระ คือ วิธีการสร้างเสียงเสนาะของสัมผัสในการนำคำที่มีเสียงสระเดียวกัน
หากเป็นพยางค์ปิดต้องมีเสียงพยัญชนะสะกดเหมือนกัน นำมาวางไว้ใกล้กันภายในวรรค จากการศึกษาพบว่า
กวีมีการสรรคคำแทนพระลอที่มีสระเสียงเดียวกันภายในคำ ปรากฏทั้งคำพยางค์เดียวและหลายพยางค์ เช่น ราชา,
พ่อสุดสวาทแก่แม่, ราชาธิราช, ลอบพิตรพระเจ้า, ลอบพิตรเจ้าหล้า, ลูกไพร่ใจกาจ, ลอบพิตรเจ้าช้าง ฯลฯ
นอกจากนี้กวียังได้สรรคคำแทนพระลอให้มีเสียงสระเดียวกันกับคำอื่นภายในวรรคเพื่อให้เกิดสัมผัสสระในการ
สร้างเสียงเสนาะแก่บทประพันธ์ ดังบทประพันธ์โคลงสอง ความว่า

เยยไฉพระอยู่ช้า พระจะละให้ช้า
พี่น้องตรอมตาย

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 141)

จากความข้างต้นเป็นตอนที่พระเพื่อนพระแพงกล่าวถึงพระลอ กวีจึงสรรคคำว่า “พระ”
ใช้เพื่อให้เกิดสัมผัสสระ /อะ/ กับคำว่า “จะ” และ “ละ” ที่อยู่ภายในวรรคเดียวกัน

3.2 สัมผัสอักษร หรือสัมผัสพยัญชนะ คือ สัมผัสที่เกิดขึ้นจากการที่กวีนำคำที่มีเสียง
พยัญชนะเดียวกันมาวางไว้ใกล้กันภายในวรรคซึ่งเป็นการสร้างเสียงเสนาะให้เกิดแก่บทประพันธ์อีกรูปแบบหนึ่ง
จากการศึกษาพบว่า กวีมีการสรรคคำแทนพระลอที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกันในคำทั้งคำพยางค์เดียวและหลายพยางค์
เช่น ท้าวไท้, หน่อหน้า, บัวบาท, ไท้, เรียมราช, ทานท้าว, พระลอเลิศ, พระลอลักษณ, พระลอเลื่องดิลกโลก
เรื่องยศโยค ฯลฯ ดังตัวอย่างในตอนพรรณนาความรักของพระนางบุญเหลือที่มีต่อพระลอผู้เป็นลูก ความว่า

สิบเดือนอุ้มท้องพระ ลอลักษณ
สงวน บ่ ลืมตนลัก หนึ่งน้อย
ตราบพระปิ่นไทรจักร เสด็จตลอด มานา
ถนอมอาบอุ้มค้อยค้อย ลูกเลี้ยงรักษา

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 185)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้ถ้อยคำหลัก “พระลอ” ประกอบกับ
ถ้อยคำขยาย “ลักษณ” จนเกิดเสียงสัมผัสพยัญชนะ /ล/ ซึ่งช่วยเพิ่มความไพเราะทางเสียงและทำให้ชื่อพระลอมี
ความโดดเด่นยิ่งขึ้นการสรรคคำแทนพระลอในลักษณะนี้ได้เป็นเพียงการประดับถ้อยคำ หากยังสะท้อนภาพลักษณ์
ของพระลอทั้งในด้านความงดงาม รูปโฉมอันสง่า ศักดิ์ศรีแห่งกษัตริย์ และบุญญาธิการ ที่คู่ควรแก่การยกย่อง

นอกจากนี้กวียังได้สรรคคำแทนพระลอโดยคำนึงถึงคำแวดล้อมอื่น ๆ ภายในวรรคเพื่อให้เกิด
สัมผัสอักษรสร้างเสียงเสนาะอย่างจงใจด้วยเช่นกัน ดังในคำประพันธ์ ความว่า

นางแยมเหมือนแม่แยม ยินดี ร่อนา
ต้องดูมือเทพี พี่ต้อง
ซ้องนางคลีเกศี นุชคลี ลงภ
รักดูเรียมรักน้อง ร่วมรู้รักเรียม

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 69)

จากบทประพันธ์ข้างต้นเป็นตอนที่พระลอรำพึงรำพันถึงพระเพื่อนพระแพง ที่กวีมีความตั้งใจทำให้เกิดสัมผัสอักษร เสียง /ร/ สอดร้อยไปกับคำอื่นภายในวรรค โดยกวีสรรคคำแทนพระลอ คำว่า “เรียม” เพื่อสร้างสุนทรีภาพทางเสียงแก่บทประพันธ์ อีกทั้งยังเหมาะแก่ความในบริบทที่พระลอใช้เรียกแทนตนเองต่อนางอันเป็นที่รักอีกด้วย

3.3 เสียงวรรณยุกต์ การประพันธ์โคลงสี่สุภาพ คำจบบทจะไม่ใช้รูปวรรณยุกต์หรือคำตาย กวีนิยมใช้เสียงจัตวา เพื่อเอื้อต่อการอ่านออกเสียงให้ไพเราะขึ้น ดังตัวอย่าง

นางเมืองนั่งแนบเฝ้า	จอมกษัตริย์
ถนอมบาทบงกชรัตน์	ใส่เกล้า
พระสนมรำเพยพัด	ไกวแกว่ง วินา
พระราชชนนีเล่า	ลูบไล้โลมขวัญ

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 44)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีมิใช่รูปภาษา “ขวัญ” แทนพระลอเป็นคำจบบทในโคลงสี่สุภาพที่เป็นเสียงวรรณยุกต์จัตวา ซึ่งเป็นไปตามธรรมเนียมการแต่งโคลงสี่สุภาพที่มุ่งให้เกิดความไพเราะเสนาะเป็นพิเศษ

3.4 การซ้ำคำ คือ การใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำหลายแห่งในบทประพันธ์หนึ่งบท เพื่อย้ำความให้หนักแน่นขึ้น จากการศึกษพบว่า กวีมีการสรรคคำแทนพระลอและใช้การซ้ำคำในบทประพันธ์ ดังในบทประพันธ์ตอนที่พระเพื่อนพระแพงแสดงความรักที่มีต่อพระลอ ความว่า

พระคุณพระพี่พัน	คณนา
พระเอ็นดูนุชรา	ท่านให้
เฝ้าเข้าไปเคียงสา	ลักหยาด
พระค้อยถนอมน้องไว้	เพื่อนท้าวใจบุญ

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 132)

จากบทประพันธ์ข้างต้นพบคำแทนพระลอคำว่า “พระ” ซึ่งกวีสรรคขึ้นใช้อย่างเหมาะสมกับบริบทที่พระเพื่อนพระแพงกล่าวถึงพระลอ อีกทั้งการที่กวีจึงใจซ้ำคำแทนพระลอที่สรรคขึ้นในบทประพันธ์นี้ ยังเป็นการแสดงให้เห็นความมุ่งหมายของตัวละครที่ต้องการเน้นย้ำให้คู่สนทนาตั้งใจรับฟังในสิ่งที่ตนพูด และแสดงให้เห็นความอ่อนน้อม ความเคารพ ความรักใคร่ที่พระเพื่อนพระแพงมีต่อพระลออีกด้วย

3.5 การหลกคำ คือ การสรรคคำที่มีความหมายเหมือนกันแต่รูปภาษาต่างกันเอามาใช้เพื่อให้เกิดลีลาการประพันธ์และเป็นการหลีกเลี่ยงการใช้คำเดิมซ้ำในการประพันธ์ของกวี โดยจากการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอพบว่า มีการหลกคำใช้เพื่อแทนพระลอ พบจำนวน 172 คำ ดังตัวอย่าง

ท้าว ธ ก็ว่าเจ้าลอลักษณ์ ลูกรักเจ้าแม่นา รักยิ่งตายังตัว รักยิ่งห้วยังชีพ แต่นี้จอมทวีปแม่จะจาก

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 52)

จากบทประพันธ์จะเห็นว่ากวีมีการสรรคคำแทนพระลอทั้งคำว่า “เจ้าลอลักษณ์”, “ลูกรักเจ้าแม่” และ “จอมทวีป” โดยการสรรคคำแทนพระลอของกวีเกิดจากกระบวนการทางภาษาในหลายลักษณะ ทำให้กวีสามารถหลกคำและสรรคคำแทนพระลอขึ้นใช้สอดร้อยไปตามฉันทลักษณ์ เสียง ความหมาย บริบทของเนื้อหา และตัวละครได้อย่างเหมาะสม

3.6 ความเปรียบ คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณลักษณะบางประการร่วมกัน เพื่อชักจูงความคิดให้มองสิ่งสองสิ่งนั้นว่ามีคุณสมบัติคล้ายคลึงกัน จากการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทน

พระลอ ปรากฏการใช้ความเปรียบ 3 กลุ่ม คือ ความเปรียบพระพุทเจ้า 6 คำ ความเปรียบเทพเจ้า 7 คำ และ 3) ความเปรียบธรรมชาติ 17 คำ ดังตาราง

ตารางที่ 4 ตารางแสดงความเปรียบแทนพระลอในถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอ

ความเปรียบแทนพระลอ					
พระพุทเจ้า	เทพเจ้า	ธรรมชาติ			
		ระบบสุริยจักรวาล	รัตนะ	สัตว์	แมลง
บัวบาท,	สมเด็จพระปิ่นภูมิ	สุริย,	ลูกแก้ว,	พระยาราชไกรสร,	ภูมรี,
บาทบกขแก้ว,	ศวราช, นรศูรอยู่เกล้า,	ทินกร,	พระทอง,	กระต่าย, กระแต,	ภูมริน,
บาทบกข,	จอมเทพ,	ศศิธร,	พระแก้ว	ขุนสีห์, สาร, ปลา,	ภู
พระบาทบกข,	นรศูรท่นไต้,	เดือน	พระอยู่เกล้า	ทราย	
บาทบกขเจ้าแม่,	อมรินทร์,				
บาทบกขเจ้า	สุริเยศท้าว, องค์อมรา				

จากตารางข้างต้นพบว่า การใช้ความเปรียบเพื่อเปรียบพระลอแสดงให้เห็นถึงการยกย่องเชิดชูเกียรติและคุณค่าของพระลอในหลายมิติ เช่น โดยเปรียบกับพระพุทเจ้า ทำให้พระลอมีภาพลักษณ์ของการเป็นผู้เปี่ยมด้วยบารมีและเป็นผู้ทรงธรรม ความเปรียบลักษณะนี้ทำให้พระลอมีไข่มุนุชย์ธรรมดาแต่เป็นบุคคลเหนือโลกียะ ส่วนเปรียบกับเทพเจ้า สะท้อนถึงพลังอำนาจและบารมีของพระลอในฐานะกษัตริย์ผู้ครองแผ่นดินเปรียบเสมือนเทพผู้ปกครองสวรรค์ ซึ่งเป็นคติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ของไทยที่สืบทอดมา นอกจากนี้การเปรียบกับธรรมชาติยังขยายความหมายให้พระลอมีความยิ่งใหญ่และล้ำค่า เช่น การเปรียบกับสัตว์ เช่น “ขุนสีห์” หรือ “พระยาราชไกรสร” ที่บ่งบอกถึงความสง่างาม ความแข็งแกร่ง และความคล่องแคล่ว ดังตัวอย่าง

ขุนสีห์คลั่งคู่เกล้า	สาวสีห์
สารแนบนางคชลี	ลาศเหล่าน
ทรายทองย่องยงกรี	ทาชื่น ชมดี
กระต่ายกระแตเต้น	ตอบเต้าสมสมร

(กระทรวงศึกษาธิการ, 2523, หน้า 133)

จากตัวอย่างข้างต้นที่เป็นบทอรรถรยระหว่างพระเพื่อนพระแพงและพระลอนี้ จะเห็นได้ว่ากวีใช้ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอด้วยความเปรียบสัตว์แสดงถึงความยิ่งใหญ่และงดงาม นอกจากนี้ยังขับเน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงเสน่ห์หาที่ลื่นไหลไปตามธรรมชาติและสัญชาตญาณของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์โลก ถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอในลักษณะความเปรียบนี้จึงมีส่วนช่วยขยายจินตภาพให้อ่านได้เข้าใจรายละเอียดของตัวละครทั้งด้านคุณลักษณะในบริบทของสถานการณ์ที่ตัวละครเผชิญได้ดียิ่งขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

การประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการในการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรคแทนพระลอทำให้เห็นถึงลักษณะของความสอดคล้องด้านกระบวนการวิจัยกับหลักแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ดำเนินไปอย่างเป็นระบบโดยอาศัยการคิดแบบแยกส่วนและการคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยที่นำมาซึ่งผลลัพธ์ของการวิจัย สอดคล้องกับ (ทิตนา แวมณี และคณะ, 2544) สรุปได้ว่า โยนิโสมนสิการคือ การคิดเป็น ซึ่งเป็นความสามารถที่บุคคลรู้จักมองและรู้จัก

พิจารณาส่งทั้งหลายตามสภาวะ โดยการศึกษาเหตุปัจจัย สืบค้นจากต้นเหตุตลอดทางจนผลสุดท้ายที่เกิด แยกแยะเรื่องออกให้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง คิดตามความสัมพันธ์ที่สืบทอดจากเหตุ บุคคลนั้นจะสามารถ แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมด้วยวิธีการแห่งปัญญา

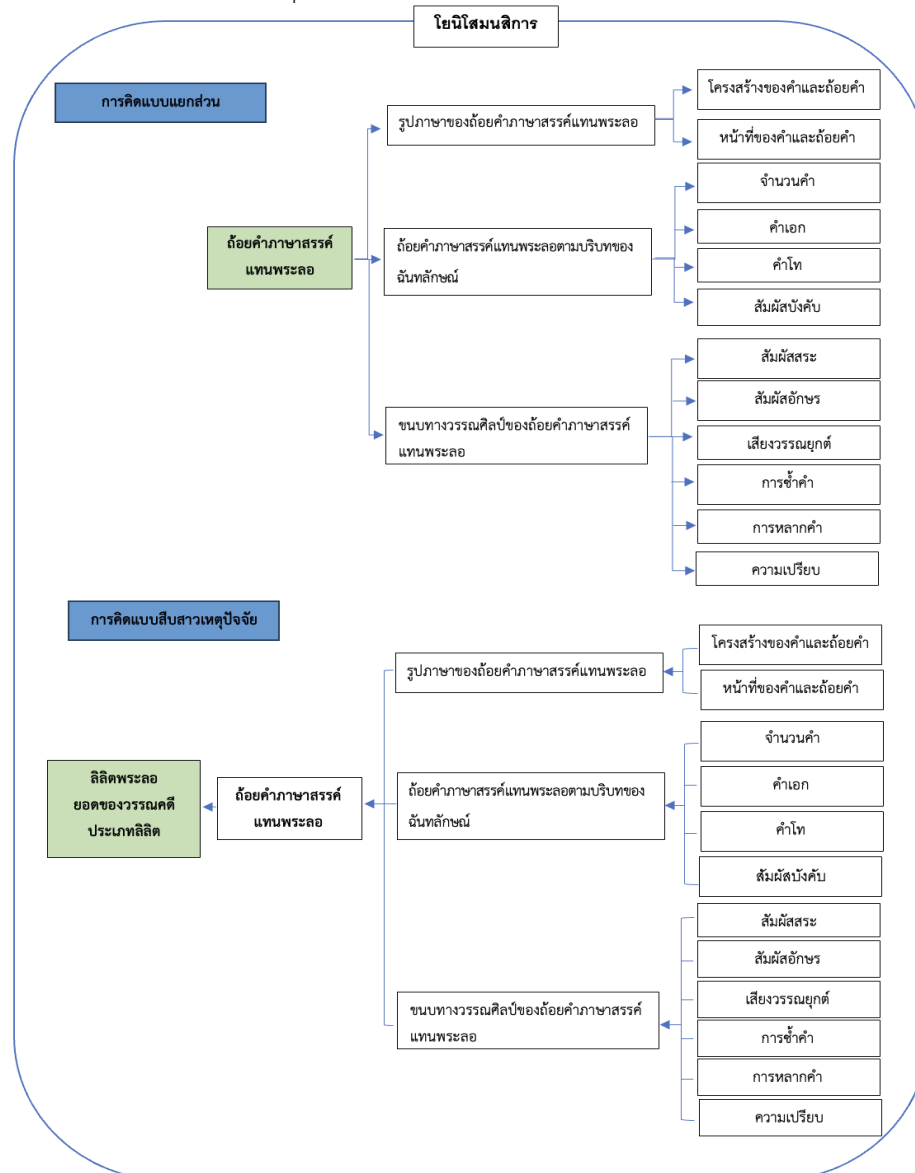
การศึกษาถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบทฉันทลักษณ์ในลิลิตพระลอโดยประยุกต์ใช้ หลักโยนิโสมนสิการด้วยวิธีคิดแบบแยกส่วนพบถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอในบทประพันธ์ จำนวนทั้งสิ้น 473 หน่วย หากพิจารณาคำที่มีรูปภาษาซ้ำกันพบจำนวน 172 หน่วย จำนวนถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอที่ พบมากถึง 172 คำนี้ แสดงให้เห็นความมุ่งหมายของกวีซึ่งพยายามหลีกคำเพื่อใช้ในการประพันธ์อย่างชัดเจน การหลีกคำดังกล่าวถือเป็นชนบในการประพันธ์ที่กวีต้องการหลีกเลี่ยงการใช้คำซ้ำในบทประพันธ์ ดังที่ (วรวรรณ ศรียาภย์, 2553) ได้ศึกษานามวลีเรียกญาติที่ใช้อ้างถึงตัวแสดงบทบาทในวรรณคดีร้อยกรองไทย พบว่า การใช้หน่วยนามวลีเรียกญาติแสดงความหลากหลายของกลวิธีสร้างรูปภาษาขึ้นมาใช้สำหรับการสื่อสารในงาน ประพันธ์ของกวีไทยที่เป็นเอกลักษณ์ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างมีระเบียบแบบแผนที่เรียกว่าการสืบทอดชนบททาง วรรณคดี ทั้งยังเป็นการแสดงชั้นเชิงในการประพันธ์เช่นเดียวกับถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอที่ได้สะท้อน ให้เห็นชั้นเชิงการประพันธ์ของกวีผ่านวิธีต่าง ๆ ในการสร้างรูปภาษาขึ้นเพื่อใช้แทนตัวละครได้อย่างเด่นชัด

เนื่องจากคำประพันธ์ที่กวีใช้ในเรื่องลิลิตพระลออย่าง “โคลง” นั้นมีข้อจำกัดทางด้านจำนวนคำในคณะ จึงจำเป็นต้องสร้างคำพยางค์เดียว คำสองพยางค์ และคำหลายพยางค์อย่างหลากหลายขึ้นมาใช้ ประกอบกับ กวียังต้องคำนึงถึงเงื่อนไขบังคับทางฉันทลักษณ์อื่น ๆ ทั้งด้านสัมผัสบังคับและคำเอกคำโท กวีจึงต้องใช้คำน้อย แต่สื่อความได้ครอบคลุมชัดเจน หรือใช้คำหลายพยางค์แต่เป็นคำแทนพระลอที่ช่วยขยายหรือให้รายละเอียด คุณลักษณะของพระลอผสวนชนบททางวรรณศิลป์ที่ให้ทั้งความงามของคำและความหมาย เสริมความเข้าใจให้ ผู้อ่านตามบริบทสถานการณ์ ดังจะเห็นได้จากวิธีการสรรค์คำแทนพระลอของกวี จากการสังเคราะห์รูปภาษา ทั้งโครงสร้างของถ้อยคำ หน้าที่ของคำบุรุษสรรพนาม หน่วยทำหน้าที่สรรพนาม และชนบททางวรรณศิลป์ ทั้งสัมผัสสระ สัมผัสอักษร เสียงวรรณยุกต์ ซึ่งเป็นความงามทางเสียงในบทประพันธ์ที่กวีไทยให้ความสนใจ เป็นพิเศษเรื่องเสียงเสนาะ เป็นหัวใจของการสร้างและประเมินค่ากวีนิพนธ์ (ธเนศ เวศร์ภักดา, 2549) รวมถึง การซ้ำคำ การหลีกคำ และการใช้ความเปรียบ เพื่อสรรค์ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ

ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอที่พบในบทประพันธ์ยังสะท้อนให้เห็นการสรรค์คำขึ้นอย่างเหมาะสมกับ วัฒนธรรมการใช้ภาษาลำดับขั้นของผู้ใช้ สร้างความสมจริงให้เกิดกับเรื่องราวนำมาซึ่งจินตภาพและอารมณ์สให้ เกิดแก่ผู้อ่านวรรณคดี สอดคล้องกับ (สุชาติ เจียวพงษ์, 2550) ที่ได้ศึกษาคำบุรุษสรรพนามในลิลิตพระลอตามแนว ภาษาศาสตร์สังคม พบว่า การใช้คำบุรุษสรรพนามจะแตกต่างกันตามปัจจัยทางสังคมด้านความสัมพันธ์แบบ สูงกว่า เท่าเทียมกัน และต่ำกว่า ลักษณะเหล่านี้จึงแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้รู้และเข้าใจภาษาเป็นอย่างดีของ กวี เป็นคุณลักษณะที่สอดคล้องกับ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2517) ที่ได้กล่าวถึงลักษณะของ ผู้แต่งโคลงไว้ว่า “การแต่งโคลงกลอนก็ยากอยู่ที่สัมผัสมากกว่าสิ่งอื่นเมื่อวางสัมผัสให้เหมาะสมแล้ว ก็เพราะกัน เท่านั้น แต่การหาคำให้ถูกสัมผัสคล้องกันด้วย และให้ได้ความดีด้วยนั้นเป็นการยากเพราะฉะนั้นผู้เป็นจินตตะกะวี ต้องเป็นผู้รู้ภาษาดีอยู่ จึงจะพลิกแพลงหาคำให้เหมาะแก่การแต่งโคลงกลอนได้” ด้วยเหตุนี้หากพิจารณาแบบวิธี คิดสืบสาวเหตุปัจจัยตามหลักโยนิโสมนสิการจะเห็นได้ว่าคำแทนพระลอที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ สะท้อนถึงอัจฉริยภาพของกวีที่ไม่ได้เพียง “สร้าง” เท่านั้น แต่ยังสามาร “สรรค์” รูปภาษาให้เป็นไปตาม เงื่อนไขทางฉันทลักษณ์อย่างมีวรรณศิลป์จนเกิดเป็น “ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ” อันเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่ง ที่สร้างคุณค่าให้แก่วรรณคดีเป็นเหตุให้วรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอได้รับการยกย่องให้เป็นยอดของวรรณคดี ประเภทลิลิต

องค์ความรู้

การนำหลักโยนิโสมนสิการมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาถ้อยคำภาษาสรรค์แทน “พระลอ” ตามบริบทชั้นทลักษณ์ในลิลิตพระลอ แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างกระบวนการคิดเชิงพุทธกับกระบวนการวิเคราะห์ทางภาษาและวรรณคดี โดยสามารถอธิบายผลการศึกษได้ผ่านกระบวนการคิดสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ การคิดแบบแยกส่วน และ การคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ 1 การประยุกต์ใช้หลักโยนิโสมนสิการกับการศึกษาวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ

1. การคิดแบบแยกส่วน เป็นกระบวนการคิดตามหลักโยนิโสมนสิการที่มุ่งจำแนกองค์ประกอบของปรากฏการณ์ทางภาษาออกเป็นส่วนย่อย เพื่อพิจารณาแต่ละส่วนตามสถานะที่เป็นจริง ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยนำการคิดแบบแยกส่วนมาใช้กับ การวิเคราะห์ ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ โดยจำแนกผลการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) รูปภาษาของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ คือ โครงสร้างของคำและถ้อยคำ หน้าที่ของคำและถ้อยคำ 2) ถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอตามบริบทของต้นทลักษณ์ คือ จำนวนคำ คำเอก คำโท สัมผัสบังคับ 3) ขนบทางวรรณศิลป์ของถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ คือ สัมผัสสระ สัมผัสอักษร เสียงวรรณยุกต์ การซ้ำคำ การหลกคำ และความเปรียบ โดยในแต่ละประเด็น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์องค์ประกอบทางภาษาอย่างเป็นระบบ ซึ่งการแยกองค์ประกอบดังกล่าวช่วยให้เห็นลักษณะเฉพาะของการ

สรรค์คำแทนพระลออย่างชัดเจน ไม่มองภาพรวมแบบคลุมเครือ แต่เข้าใจกลวิธีการใช้ภาษาในฐานะองค์ประกอบเชิงโครงสร้างของวรรณคดี

2. การคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย เป็นกระบวนการคิดตามหลักโยนิโสมนสิการที่มุ่งคิดค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กันของปรากฏการณ์ทางภาษา ทำให้เห็นว่าถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่มีเหตุแห่งการสรรค์ถ้อยคำเหล่านั้นของกวี ซึ่งเกิดจากข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ ขนบทางวรรณศิลป์ และรูปภาษา ที่ทำให้เกิดเป็นถ้อยคำภาษาสรรค์แทนพระลอ สะท้อนถึงอัจฉริยภาพของกวีและเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่สร้างคุณค่าให้วรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอจนได้รับการยกย่องให้เป็นยอดของวรรณคดีประเภทลิลิตและวรรณคดีเอกของไทย

การวิจัยนี้จึงสะท้อนกระบวนการคิดตามหลักโยนิโสมนสิการอย่างครบถ้วน ตั้งแต่การคิดแบบแยกส่วนเพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบของถ้อยคำ ไปจนถึงการคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยเพื่ออธิบายความสัมพันธ์เชิงลึกของการใช้ภาษาในวรรณคดี องค์ความรู้ใหม่นี้แสดงให้เห็นว่า หลักโยนิโสมนสิการ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาภาษาและวรรณคดีได้อย่างเป็นรูปธรรม และเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาการวิจัยภาษาและวรรณคดีให้เกิดคุณค่าทางปัญญาและวิชาการที่ลุ่มลึกยิ่งขึ้นในมิติต่าง ๆ ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษาเอกลักษณ์ของถ้อยคำภาษาสรรค์ตัวละครเอกในวรรณคดี เพื่อให้เห็นถึงลักษณะของการสืบทอดขนบและการสร้างสรรค์ใหม่ของกวี
2. เป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอ่านวรรณคดีที่ช่วยส่งเสริมพัฒนาทักษะการตีความ บทบาทและสถานะของตัวละครผ่านการวิเคราะห์คำเรียกแทนตัวละคร

สรุป

การศึกษานี้มุ่งวิเคราะห์ถ้อยคำภาษาสรรค์ที่กวีใช้แทนพระลอในวรรณคดีเรื่อง *ลิลิตพระลอ* โดยพบคำแทนพระลอทั้งหมด 473 คำ และเมื่อไม่นับคำซ้ำเหลือ 172 คำ การวิเคราะห์แบ่งเป็น 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ รูปภาษา บริบทของฉันทลักษณ์ และขนบทางวรรณศิลป์ กวีสร้างคำแทนพระลออย่างหลากหลาย ทั้งคำพยางค์เดียว สองพยางค์ และหลายพยางค์ รวมถึงการใช้ถ้อยคำหลักร่วมกับถ้อยคำขยายเพื่อเสริมคุณลักษณะของพระลอ คำเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นสรพนามทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ผ่านการเรียกตำแหน่ง ชื่อ ญาติ และฉายานาม การเลือกใช้คำสอดคล้องกับสถานภาพ อารมณ์ และบริบทของตัวละคร นอกจากนี้ก็วิพากษ์คำนี้ถึงข้อกำหนดของฉันทลักษณ์ เช่น จำนวนคำ คำเอก คำโท และสัมผัสบังคับอย่างเคร่งครัด ในด้านวรรณศิลป์ พบการใช้สัมผัส การซ้ำคำ การหลกคำ และความเปรียบ โดยเฉพาะการเปรียบพระลอกับพระพุทธรูป เทพเจ้า และธรรมชาติ เพื่อยกย่องเกียรติยศ คุณค่า และบารมีของตัวละครอย่างเด่นชัด

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2523). *ลิลิตพระลอ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ทิตนา แหมมณี และคณะ. (2544). *วิทยาการด้านการคิด*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). *หอมโลภวรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- นวรรณ พันธุมธา. (2549). *ไวยากรณ์ไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2517). *พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์โคลงสุภาษณ์ว่าดรูปโคลงนิราศประลองยุทธ์ สักการาชายทเล สักการาน้ำหนาว นิราศมะเหลเถไถ*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

- มะเนาะ ยูเด็นและวันเนาว์ ยูเด็น. (2548). *ความรู้เกี่ยวกับร้อยกรอง*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- รีณทัย สัจพันธุ์. (2553). *วรรณศิลป์ในวรรณคดีที่ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสร. วารสารศรีนครินทร์วิโรฒ
วิจัยและพัฒนา สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*. 2(4), 1-24.
- วรวรรณ ศรียาภัย. (2552). *รูปภาพที่ใช้อ้างอิงถึงตัวแสดงบทบาทในวรรณคดีร้อยกรองของไทย*. (วิทยานิพนธ์
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. (2553). *นามวลีเรียกญาติที่ใช้อ้างอิงถึงตัวแสดงบทบาทในวรรณคดีร้อยกรองไทย. วารสารภาษา
และวัฒนธรรม*. 29(1), 81-96.
- _____. (2563). *ภาษา อักษร และวรรณกรรมไทยโบราณ*. พะเยา: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา.
- วรวรรณ ศรียาภัยและคณะ. (2568). *ภาษาไทยสื่อสารพัฒนา*. ปทุมธานี: เดอะ บุ๊คส์พลัส.
- วราภรณ์ บำรุงกุล. (2537). *ร้อยกรอง*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.
- เศรษฐ พลอินทร์. (2524). *ลักษณะคำประพันธ์ไทย*. กรุงเทพฯ: กรมการฝึกหัดครู.
- สุชาดา เจียพงษ์. (2550). *คำบุรุษสรรพนามในลิลิตพระลอ: การศึกษาตามแนวภาษาศาสตร์สังคม. วารสารอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร*. 2(ฉบับพิเศษ), 73-91.
- สุภาพรณ จารุเทวินทร์. (2520). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตพระลอทางภาษา*. (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนน อมรวิวัฒน์. (2530). *การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.